

Türküstan

www.turkustan.az

Aydın Mədətoğlu Qasımli filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

fını şərtləndirən amillərdəndir.

Tarixən Türklər böyük bir coğrafi ərazilərdə, Şərqdən Qərbə, Qərbdən Şərqə, Şərqdən Şimala və Cənuba yürüşlər edərək bütün bu məkanları öz enerjiləri, ruhları və mədəniyyətləri ilə dolduraraq donuq xalqlara yeni hə-

rində Ağ Hunlar Əf-qanıstan və Şimali Hindistana, IV əsrin sonlarından Qərbi Hunlar Avropaya köç etmiş və bu dövrdə iki böyük İmperatorluq Qərbi Hun İmperatorluğu və Şərqi Hun (Ağ Hun-Eftalit) İmperatorluqlarını qurmuşlar.

Bizim eranın V əsridə Oğuzlar cənub – qərbi Sibirdən indiki Cənubi Rusiyaya, yenə V əsrdə Sabirlər Aralın şimalından Qafqaza, VI əsrin ortalarında Avar Türkləri Orta Asiyadan Mərkəzi Avropaya, VII əsrdə Bulqar Türkləri Qara dənizin şimalından Volqa çayı sahillərinə və Balkanlara, IX əsrdə bəzi Türk boyları və Macarlar Qafqazın şimalından Mərkəzi Avropaya, yenə IX əsrdə Uyğurlar Orxon vadisindən Mərkəzi Asiyaya, X-XI əsrlərdə Peçeneq, Kuman (Qıpçaq) və Oğuzların bir qolu olan Uzlər Şərqi Avropa və Balkanla-

ləri Bolqarlaşmış, Rusiyada, Gürcüstanda, Misirdə, Suriyada Qıpçaq Türkləri Ruslaşmış, Gürcüləşmiş, Ərəbləşmiş, Quzey Hindistanda Ağ Hun, Xələc və Baybars Türkləri Pakistanlaşmışlar.

Sak Türkləri ilə Amazonkalıların icdivazından yaranan Sammat Türkləri Hun Türkləri tərəfindən məğlubiyyətə uğradıldıqdan sonra müxtəlif ölkələrə yayılmışlar. Onların bir qismi indiki Qazaxıstana, bir qismi Fransa və İspaniyaya, bir qismi Britaniyaya, bir qismi isə Quzey Afrikaya köç etməyə məcbur olmuşlar. Fransa və İspaniyaya gələnələr bu ərazilərdə uzun müddət hökmranlıq etmiş, Qazaxıstana köçənlər Qazax Türklərinin etnogenezində yaxından iştirak etmiş, Britaniya istiqamətinə yürüş edənlər isə Britaniya dövlətçiliyinin əsasını qoymuşlar.

lilər, Qərbi Hun İmperatorluğunu iç qarşıdurmalarından istifadə edən Siyenpilər, Ağ Hun İmperatorluğunu başqa bir Türk boyu Cöy Türklər, Cöytürk İmperatorluğunu qardaş qovğalarından istifadə dən Çinlilər, Xəzər İmperatorluğunu başqa bir Türk boyu olan Kumanlar, II Cöytürk İmperatorluğunu başqa bir Türk boyu olan Uyğurlar, Uyğur İmperatorluğunu başqa bir Türk boyu olan Qırğızlar, Qaraxanlı dövlətini Qəznəvilər və Səlcuqlular, Qəznəvilər dövlətini Səlcuqlular, Böyük Səlcuqlu İmperatorluğunu qanlı qardaş qovğaları, Xəzərimşahlar və Anadolu Səlcuqlu dövlətlərini Türk-Moğollar, Azərbaycan Atabəylər dövlətini İlxanlılar, Qızıl Orda İmperatorluğunu Teymurlular və s. əvəz etmişdir. Sonuncu Türk İmperatorluğu olan Osmanlı İmperatorluğu da Avropanın müasirləşmiş, yeni

Bəşər mədəniyyətinin yaradıcısı – Köçəri Türklər

Bəşəriyyətin yaratdığı maddi və mənəvi mədəniyyət milli və bəşəri olmaqla iki qismə ayrılır. Milli mədəniyyəti oturmaq xalqlar, bəşəri mədəniyyəti isə ölkələr fəth edib böyük İmperatorluqlar quran köçəri xalqlar yaratmışlar.

Türklər tarixən həm oturmaq həyat keçirərək milli mədəniyyət, həm də Cahan hakimiyyəti məfkurəsinə sadıq qalaraq müəzzəm İmperatorluqlar qurmuş, böyük bəşəri mədəniyyətlər yaratmışlar.

Türklərin istər oturmaq, istərsə də müxtəlif səbəblərdən dünyanın bir çox yerlərinə yayılmaları hər zaman asan başa gəlməmiş, çox şiddətli çatışmalarla səbəb olmuş, Türklər milyonlara şəhid verərək bəşər xalqlarını və onların yaratdıqları milli mədəniyyətləri çulğalaşdıraraq milli mədəniyyətlə yanaşı bəşəri bir mədəniyyət də yaratmışlar.

Türk milli tənəkkürünə dayanan milli mədəniyyət, kosmo-polit tənəkkürə dayanan saray mədəniyyəti və beynəlmilləliyyə dayanan bəşəri mədəniyyət Türk mədəniyyətinin ana sütununu təşkil etmişdir.

Milli mədəniyyətin ən yüksək göstəricisi milli dövlətdirsə, bəşəri mədəniyyətin ən yüksək göstəricisi İmperatorluqdur. Tarixə bəlli ilk İmperatorluq yaranan xalq Türklərdir. Türklərin “Tufan” dan əvvəl yaratdıqları Böyük Turan və sonra yaratdıqları bizim eraya qədərki ikinci Böyük Turan, Sak və Midiya İmperatorluqları, Şumer, Aratta, Lullu, Kutı və Manna dövlətləri, Göy Tanrı, Şamanizm, Azər Peyğəmbərin yaratdığı Muğ və Buddizm dinləri ilə yanaşı Türklərin bizim eramızda yaratdıqları dövlətlər və İmperatorluqlar və onların tarixə bəxş etdikləri maddi, mənəvi, milli və bəşəri mədəniyyətlərindən də bəhs edilməlidir.

Qeyd edildiyi kimi milli mədəniyyəti dövlət quran oturmaq xalqlar, bəşəri mədəniyyəti isə ölkələr fəth edib böyük İmperatorluqlar quran köçəri xalqlar yaratmışlar. Türklər tarixdə 150 dövlət, 25 İmperatorluq qurmuşlar.

Türk düşmənlərinin uzun müddət “köçəri” deyərək iztehzə etdiyi Türk etnosu əslində qədim və orta əsr passionarlığının əsas aparıcısı - ifadə forması olmuşdur. “Passionarlıq” “millət” adlanan toplumun mövcudluğunu, mahiyyətini, mənəvi, ruhi və maddi əlamətlərini ifadə edən bir anlayış, onun funksiya və inkişaf

yat bəxş etmiş, dünya xalqlarının mədəniyyətlərini çulğalaşdıraraq bəşəri bir mədəniyyət yaratmışlar. Məşhur xristian tarixçisi Mixail Siryaninin qeyd etdiyi kimi “Dünya Türkləri daşımağa kafi deyildi”.

Türk köçləri haqqında ilk məlumat bizim eradan əvvəlki VI minilliklərdə Şumer Türkləri, bizim eradan əvvəl VIII-VII əsrlərdə Saka (Skif) Türkləri, eramızın II-IV əsrlərində Hun Türkləri, eramızın V əsridə Sak Türkləri ilə Amazonkalıların icdivazından yaranan Sammat Türkləri, eramızın V əsrinin II yarısında Sabir Türkləri, eramızın VI-VII əsrlərində Bulqar Türkləri, eramızın IX əsridə Uyğur Türkləri, eramızın IX-XI əsrlərində Kuman (Qıpçaq), Peçeneq və Uz Türkləri, eramızın X-XI əsrlərində Oğuz Türkləri ilə bağlıdır ki, bunlardan Şumer, Saka, Hun, Qıpçaq və Oğuz köçləri həm böyük əraziləri əhatə etmiş, həm də çox mühüm tarixi nəticələrə səbəb olmuşdu. Böyük Atatürkün söylədiyi kimi “Türkə vətənlilik etməmiş bir qitə yoxdur”.

Türklərin bizim eraya aid ilk köçü Hun Türklərinin adı ilə bağlıdır. Bizim eranın II əsridə Hunlar Orxon bölgəsindən Güney Qazaxıstan çöllərinə və Türküstana, bizim eranın IV əs-

ra, X əsrdə Oğuzlar Orxon bölgəsindən Seyhun çayı sahillərinə və XI əsrdə Persiya, Azərbaycan, İraq, Suriya və Anadoluya, XIII əsrdə Türk-Moğollar (Tartarlar) Orxon bölgəsindən Qara dənizin quzeyi, Kırım, Macarıstan, Sileziya və Doğu Avropaya köç etmiş və bu dövrlər ərzində bir çox dövlət və İmperatorluqlar qurmuşlar.

Təbiidir ki, bu köçlər bir çox səbəbdən baş vermişdir ki, bunlardan da ən başlıcaları iqtisadi sıxıntı, böyük ölçüdə quraqlıq, əhali çoxluğu və ərazi darlığı, hərbi uğurlar nəticəsində ölkələr fəth etmək və ən başlıcası dünyanı əmin-amanlığa qovuşdurmağı qayə hesab edən bir fəth fəlsəfəsi ilə Cahan hakimiyyəti məfkurəsi olmuşdur.

Bütün bu köçlər və fəthlər Türklərə böyük uğurlar qazandırsa da, fasiləsiz olaraq davam edən ölüm-qalım savaqları, milyonlarla Türkün şəhid olması, yabançı həyat tərzi, yabançı inanclar milyonlarla Türkün özünü qeyb etməsi ilə də nəticələnmişdir. Belə ki, Çində böyük bir İmperatorluq quran Tapqaç Türkləri sonradan Çiniləşmiş, Qərbi Hun Türklərinin böyük bir qismi Macarlaşmış, bir qismi isə digər Avropa xalqları içərisində erimiş, Balkanlarda Bulqar Türk-

İngilis tədqiqatçıların fikrincə Britaniyanın ilk əfsanəvi kralı, əfsanəvi Kamelot şəhər dövlətinin və ilk Britaniya Kralı Sülaləsinin əsasını qoyan məşhur Ser Artur Sammat Türklərindən olmuş və məzarının üzərində qədim Türklər kimi böyük bir Kurqan ucaldılmışdır (Seçmələr bizimdir- A.M. Bax:Bəxtiyar Tuncay, Sakların tarixi, dili və ədəbiyyatı, Bakı 2009, səh. 156).

Çox təəssüflər olsun ki, min illik bir tarixi dönməndə Yer kürəsinin müxtəlif yerlərində yaşamış və böyük dövlət və İmperatorluqlar qurmuş Türklər Cöy Tanrı, Samanizm, Azərdüslük, Buddizm, İudizm, Xristianlıq, Manixəizm və İslam dini kimi dinlərdən istifadə etdiklərindən bir baxıma Türk milləti mənəvi baxımdan da parçalanmış, millətə birləşmə ruhu ortadan qaldırılmış, yerinə yeni – yeni inanclar yerləşmiş, ayrı-ayrı mədəniyyət və ədəbiyyat vücuda gətirilmiş, hətta bir-biri ilə savaşıaraq bir-birlərinin dövlətlərini çökdürmüş, hakimiyyətdə bir-birini əvəz etmiş və bununla da sonda zəifləyib bugünkü duruma düşmüşlər.

Türk tarixinə nəzər saldıqda görürük ki, Böyük Hun İmperatorluğunu Türk boyları arasındakı çekişmələrdən istifadə edən Çin-

texnologiya və hərbi gücə yiyələnməsi ilə XVII əsrin sonlarından başlayaraq mərhələ-mərhələ ağırlaşan mənəvi böhran, sarsılan milli məfkurə nəticəsində İmperiya ziyalıları arasında başlayan ideoloji çekişmələr Türk toplumunda və bütövlükdə İmperiya daxilində parçalanmalara nədən olmuş, milli mədəniyyət, məfkurə və Vətən şüuru ilə birlikdə milli birlik də təhdidə məruz qalmış, “Cahan ailəsi və millət atası” sayılan hökmdara olan inam sarsılmış, beləliklə, Türk milləti elm və mədəniyyətdən geri qalma anlayışı ilə tarixdə görünməmiş ağır bir mənəvi və ideoloji böhrana düşmüşdü.

Maddi və mənəvi müvazinətin qeyb edən sonuncu Türk İmperatorluğu ilə yanaşı, müəzzəm Türk mədəniyyəti də öz ehtişamını XX yüzilin ilk onilliyində itirmiş oldu.

Tarix boyu haqq və ədalət uğrunda milyonlarla şəhid vermiş bir millətin yenidən İlahi himayə və yardımı ilə “Titreyib özünə dönəcəyinə”, Türklərin öz iradə, ağıl və cəsarət ideallarını təmsil edən ağıllı, imanlı, məfkurə və elm sahibi olan həqiqi övladları sayəsində Türk millətinin tarixi əzəmətinə və milli səadətini özünə qaytaracağına varlığını qədar inanıq.

Oxu, oxut, abunə ol!